Írta: Szabó László
2011. május 31. kedd, 09:10 - Módosítás: 2014. április 12. szombat, 06:41

Lakosságcsere

1963-ban végeztem Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem-néprajz szakán. Néprajzos muzeológus lettem. Abban az időben egyetemi előadásokon, szemináriumokon nem hallottunk hivatalosan egyetlen szót sem a háború utáni kényszerű népmozgásokról, üldözésekről, nemhogy a magyarokat sújtó lakosságcseréről vagy a délvidéki népirtásokról, málenkij robotról, fogságba esettek sorsáról, fogságból érkezettek deportálásáról. Családi körben, megbízható baráti beszélgetések során szerezhettünk erről tudomást. A szomorú esemény nagyságáról, méreteiről nem volt tudomásunk, csak néhány irodalmi alkotás néhány elejtett mondata üthette rá hitelesség pecsétjét azok számára, akik érdeklődtek e kérdés iránt. Hiteles tanúk elbeszéléseire később figyeltem fel, de foglalkozni magam később sem kíséreltem meg. Ami időközben tudomásomra jutott azt feljegyeztem, s most erről adok hírt. Vele egyetemi oktatás akkori szellemiségének szegénységi bizonyítványát is kiállítom.

***

Csak 1966-ban hallottam először az úgynevezett lakosságcseréről.

Az egykori Csanád megye több falujában, mint kezdő néprajzos népi műemlékfelmérést végeztem. Pitvaroson szálltam meg, s több napon át itt, és szomszéd községeiben dolgoztam. Sokat nem várhattam, mert száz évnél régebbi parasztépületeket kellett számba venni, s a számomra kijelölt falvak az 1870-es években éledtek fel pusztai állapotukból, az ide telepített, települt szlovák lakosság révén. Házigazdám tót volt, magát így nevezte. Esténként elmesélte, ősei miként kerültek ide toborzás útján, kaptak itt jobbágyteleknyi földet, házhelyet, s éltek sokkal jobban, mint Trencsénben, Árvában, ahonnan a környék más családjai is érkeztek. Éhínségről beszélt, igen nehéz esztendőkről, s ide telepedve Kánaánra leltek.

Majd elmondta, hogy 1945-ben, mikor még a harcok jóformán véget sem értek, felvidéki tót emberek jelentek meg, akik arra akarták őket rábírni, hogy menjenek haza, azaz vissza a Felvidékre, amely újra elszakad Magyarországtól, önálló lesz, és ők kitűnő körülmények között fognak ott élni. Csakhamar gyűléseket is tartottak, papok harsogták a szószékről ugyanezt. Majd színes szlovák nyelvű plakátok csalogatták a népet piros tetejű házakat, tehénnel, disznóval teli udvarokat, kolbásszal megrakott kamrákat mutatva, amit ők készen és ingyen kapnak, ha hazatérnek, úgymond a szülőföldjükre.

A falu megbolydult. A családok izgalomba jőve üléseztek, menjenek, maradjanak? Elég sokan voltak, akik úgy döntöttek, hogy mennek. A nép zöme azonban nem mozdult. *„Mi is, hál' Isten, itt maradtunk!"* – így a gazda.

Hogy miért döntöttek így, arra azt felelte: *„Majd bolondok lettünk volna visszaköltözni oda, ahonnan azért jöttek el nagyapáink, mert az éhenhalás fenyegette őket. Itt erre még gondolni sem lehetett, mert bőven volt mindig kenyérnek, sőt kalácsnak való tiszta búza. Soha nem kellett attól tartani, hogy nem lesz étel, ital az asztalon. Dolgozni pedig mindenütt kell, mert ez az élet rendje."* És felhozott erre egy másik, ebből kisarjadó érvet is. *„A menni szándékozók majd mind olyanok voltak, akik nem szerettek dolgozni. Akiknek büdös volt a munka és itt azért éltek nehezebben, mert a munkát csak nézni szerették."*
A színes plakátok, a jól hangzó beszédek alapján azt hitték ezek, hogy ott a kerítés kolbászból van, a tetőcserép meg csokoládéból. „*Ha őszinte akarok lenni – vélekedett – a kalandorok, a senkik mentek el. Arról, hogy a valóságban hogyan boldogultak kint, megkapták-e amit ígértek nekik, akkor nem nagyon tudtuk, mert eléggé gyorsan lezárták a határokat és nem látogattak haza, mi sem mehettünk a rokonokhoz. Később, amikor már jöhettek, úgy tűnt, hogy nem jártak rosszul."*

A legnagyobb igazolást az itt maradottak abban látták a távozottak számításainak beválását, hogy saját autójukkal érkeztek. Nálunk ez akkor még ritka volt. Gépkocsija, ha volt is faluhelyen valakinek, akkor leginkább Trabantra futotta, azt is gyakran két család vette meg és használta, ők meg az itt nagy márkának számító Skodákkal tértek haza látogatóba. Akkor még nem számoltak azzal, hogy ott ez egészen mást jelentett, mint itt, s nem számított státusszimbólumnak. Ebben mi le voltunk maradva.

Idővel tisztult a kép, s mint házigazdám mondta: *„…úgy látszott, nem érte meg különösebben elmenni ebből az országból. Sőt többen még rosszabbul is jártak. A lelkes fogadtatás, olykor hivatali állás elnyerése hamar véget ért. Kiderült, hogy még szlovákul sem tudnak jól, főleg az írás ment nehezen. Mi itt tótul és nem szlovákul beszélünk. Akik iskolába jártak még több osztályt is, nem ismerték a szlovák nyelvet, a szlovák irodalmat, földrajzot, történelmet."*
Többen otthagyták a falut, városba kerültek, munkások lettek, mert értelmiségi pályára egyelőre nem is számíthattak. Persze idővel beilleszkedtek.

A pitvarosiak a hatvanas évek közepén úgy látták, sokan megbánták már, hogy elmentek, de

már nem lehetett visszacsinálni.

***

Az 1970-es évek elején az Alsó-Garam völgye néhány településén részt vehettem egy, a Magyar Néprajzi Társaság kezdeményezte néprajzi gyűjtőmunkában. A lakosságcserével itt ismét találkoztam, de most éppen a másik oldalról szemlélhettem az eseményeket. Párkány, Garamkövesd, Kisgyarmat, Kiskeszi, Köbölkút, Bény, Múzsla lakói osztották meg velem emlékeiket. E színmagyar lakosságú falvak népét kitelepítésre ítélték. Szerencsére erre tömegesen nem került sor sem itt, sem a szomszédos Ipoly menti részeken, ahol ekkor megfordultam, s később gyűjtöttem is. Sokan kapták meg az első, sőt második értesítést is, de a harmadikat, az úgynevezett *fehér cédulát,* a kitelepítésről szóló végső határozatot már nem. Akkorra leállították az akciót. Ennek ellenére érkeztek magyarországi kitelepülők a falvakba, s több jó gazdaember házát elkonfiskálva adtak nekik helyet. A jövevényeket éppen ezért nem fogadták tárt karokkal, s ők maguk is igen kellemetlenül érezték magukat. Kiderült, hogy nem haza érkeztek. A községben idegenek maradtak .

Többen kényszerűen együtt laktak egy ideig azokkal a családokkal, akiknek házát megkapták, nekik ítélték, s amiből a tulajdonosokat Magyarországba toloncolták volna. Érthető, hogy nem jöhetett létre közöttük emberi kapcsolat. Ezek a jövevények többnyire nem sokáig éltek a faluban. Szép lassan, amint tehették elköltözgettek, városokba húzódtak. Mára emlékük is alig maradt.

Volt néhány olyan ember, akit itt hivatal várt, azaz községi tisztviselő, vezető ember, sőt bíró lett (a tanácselnököt a magyar településeken bírónak nevezték Szlovákiában), de ezek sem jártak jól. Érthető módon betolakodóként bántak velük. Tekintélyük nem volt csak hatalmuk, még akkor is, ha különben emberségesek és jóakaratúak voltak. Nagy nehézségeik támadtak abból, hogy a helyi társadalmat éppen úgy nem ismerték, mint a csehszlovákiai viszonyokat, hivatali rendet, amely ugyan itt is képlékeny volt, mert a több esztendős magyar intermezzo után, nem teljesen a régebbi, csehszlovákiai rendet követve szerveződött meg a közigazgatás, ám ahhoz mégis közelebb állt. A szlovák rendeletek, hivatali űrlapok, jelentések megértése, kitöltése, megírása óriási nehézséget jelentett, hiszen ők tájnyelvet beszéltek. De az adminisztráció hivatalos nyelvét, a fogalmakat nem ismerhették. A kiszorított vagy visszaszorított falubeli intelligencia segítségére szorultak, s azok vagy ilyenek vagy olyanok voltak. Éppen ezért a hivatalt nyert jövevények többsége is igyekezett elmenni vagy stallumától megszabadulni.

A Magyarországon maradt falubeliek erről a határok lezárása miatt mit sem tudtak, s ők már a Skodával érkező, *cseszkóbeli* árukat, ajándékokat hozó kitelepültekkel találkoztak tíz-tizenöt év múlva. Persze nemcsak Pitvaroson, hanem másutt is.

A színmagyar falvakba betelepített magyarországi szlovákok illetve azok a szlovák vezetők, akiket ilyen magyar falvakba vezetőkként az országon belül küldtek, neveztek ki, szintén nem gyökeresedtek meg, s előbb-utóbb elköltöztek tisztán szlovák vidékre vagy városokba. Ott, ahol vegyes volt a lakosság, jelentős szlovák népesség élt, már megmaradtak az új telepesek és hivatalukba is beletanultak előbb-utóbb. Az Alsó-Garam mentén azonban ilyen falvakban nem jártam, ám később gömöri gyűjtéseim során erről meggyőződhettem. A jövevények azonban itt éppen a szlovákok miatt nem boldogulhattak kellően, mert azok nem vették szívesen, hogy szlovákul rosszul beszélők dirigáljanak nekik. Évek teltek el, míg a szlovák közösség egyenrangúnak tekintette őket. Másfelől idegeneknek érezték magukat a jövevények azért is, mert nem voltak családi, rokoni kapcsolataik. Már pedig a család, a rokonság egy paraszti közösségen belül és éppen a palóc vidéken a magyaroknál és szlovákoknál az első, és legalapvetőbb társadalmi intézmény. A jövevények gyermekei illetve fiataljai létesítettek családi kapcsolatokat, s ezek gyermekei, utódai révén váltak igazán teljes jogú közösségi taggá. Ez pedig legalább egy emberöltőt vett igénybe.

***

1982-ben Baranya megyében, a zselicségi Mozsgón, Almáskeresztúron, Szulimánban és Csertőn gyűjtöttem egy néprajzosokból és szociológusokból álló munkaközösséggel, a tragikusan fiatalon meghalt Kerényi Gábor vezetésével. A lakosságcsere, a kitelepítések itt igen erősen érintették a meglehetősen tarka etnikumú lakosságot. Az őslakos magyarok itt együtt éltek a sváboknak nevezett németekkel, az 1930-as években az egykéző magyarok közé toborzás útján betelepített szatmári és bihari magyarokkal, a már elmagyarosodott, itt őslakosoknak tekintett horvátokkal, a Tito partizánjai elől menekült, földjükről elűzött délvidéki magyarokkal, s végül az Érsekújvár környékéről lakosságcserével kitelepülésre kényszerített magyarokkal, s a nem tudni mi oknál fogva hirtelen felduzzadt cigányokkal. Azt hiszem ennél etnikailag tarkább falu-együttest alig találhattunk volna az országban. Ezeket Mozsgó székhelyközséggel az akkori település összevonási koncepció jegyében hivatalosan egy egységnek tekintették. Az etnikai kép állandóan változott az elmúlt másfél században. Almáskeresztúr pl. színmagyar falu volt az 1880-as évek közepén, majd a környékről betelepülő svábok a század végére kiszorították őket, a XX. század elején megszűnt a magyar iskola, s teljesen németté vált a falu. A második világháború után az egész lakosságot kitelepítették, mindössze négy sváb család – gyűjtésünk idején már öreg, gyermektelen família – maradhatott. Egykori jelenlétükről jellegzetes építészetük tanúskodott csupán. A sváb-magyar Szulimánban jól elkülönült egymástól a két nemzet, de békésen éltek egymással, annyi konfliktus volt közöttük, amely más falvakban is megvolt az alvég és felvég között. Politikailag sem indokolta

kitelepítésüket semmi. Szulimánban több sváb család maradt, mint Almáskeresztúron. A Szigetvár környéki négy település egykori jobbágy utódai meglehetős jó módban éltek, termékeny szántóik, szőlőhegyeik, erdeik voltak, s magukat polgároknak nevezték. A hajdani zsellére szegényebb rétege a Biedermann (egykori Batthyány) és Festetics birtokokon biztos munkát talált.

A háború után e táj sok helyről kényszerűen összeverődött, eredeti lakóhelyükről elűzött emberek gyűjtőhelyévé vált, akiket a jómódú gazdák kuláklistára tétele az ötvenes évek elején elköltözésre kényszerített. Jellemző, hogy egy valamire való gazdát vagy annak leszármazottjait sem leltünk Mozsgón, hogy megbízható információkat szerezzünk egy egykor jól működő paraszti gazdaságról. Pécsett és Szigetváron, sőt Budapesten kerestük fel az egykori kulákként elűzött mozsgói gazdákat. Most nem kívánok erről a megdöbbentő helyzetről képet adni, csupán a lakosságcserével Érsekújvár környékéről ideérkezettek helyzetéről szólok.

A Felvidékről erőszakkal kizsúpolt magyarok Almáskeresztúron, Szulimánban a sváb lakosok házait kapták meg, azok birtokaiba ültek be. A kitelepítettek nem üres kézzel jöttek. Vagonokba rakva, szerszámokat, némelyek jószágokat is hozva érkeztek meg. Voltak olyanok, akik építkezni akarván az ott már megvásárolt építőanyagot is felpakolták, mert csak áron alul adhattak volna túl rajta. A svábok hatalmas, erős téglaházai, zárt udvarai, tégla istállói, csűrjei várták őket, azaz nem semmitlenül, s rossz helyre érkeztek. Ám elkeseredetten, kisemmizve, megalázott betolakodóknak érezték magukat. Nem haza, Magyarországra, hanem idegen földre érkeztek és az új, ismeretlen világban nem lelték helyüket.

Súlyosbította a helyzetet az, hogy a kitelepítésre váró svábok még nem keltek útra. Saját házuk egy-két helyiségében szorultak össze, átadva a legjobb szobákat új tulajdonosaiknak. A jövevények bűnösnek, a kitelepítendők kisemmizetteknek, megalázottnak tudták magukat, miközben semmiről sem tehettek. Ez az átmeneti állapot hónapokig tartott. Az összezárt családok megtalálták az emberi hangot egymással, felismerték mindketten egymás szerencsétlen helyzetét, vétlen voltát, mint mondták együtt sírtak, imádkoztak és átkozódtak. A távozókat könnyek között búcsúztatták, s azok sírva távoztak. Csak jót tudtak mondani az itt maradt emberek az eltávozottakról, mert átérezték sorsukat, amely a magukéhoz hasonló volt.

Szolnok, 2011-03-21

Szabó László

ny. egyetemi tanár